

שמיין לשואל

שיעור זה קשור לכללים:

מקורות פנימיים לסוגיות הגמרא
שאלה שאין עליה תשובה
"לשיטתו"

תמצית השיעור: כשבא מקרה לפני רב הוא פסק שאין שמיין לשואל, וכשנשאל האם אכן זהו הדין – שתק. עיון בסוגיא מלמד שעל פי רב ישנו הבדל בין הדין התיאורטי, ובין צורת הפסיקה בפועל, שפעמים מופיעה בדרך של "לפנים משורת הדין".

הצעת הסוגיא

סוגיית הגמרא (בבא קמא י"א ע"א):

אמר שמואל: אין שמיין לא לגנב ולא לגזלן אלא לנזקין, ואני אומר אף לשואל, ואבא מודה לי. איבעיא להו, הכי קאמר: אף לשואל שמיין ואבא מודה לי, או דלמא הכי קאמר: ואני אומר אף לשואל אין שמיין ואבא מודה לי. תא שמע דההוא גברא דשאל נרגא מחבריה, תברה, אתא לקמיה דרב, אמר ליה: זיל שלים ליה נרגא מעליא, שמע מינה אין שמיין. אדרבה, מדאמרי ליה רב כהנא ורב אסי לרב: דינא הכי, ושתיק, שמע מינה שמיין.

רש"י: אמר שמואל – מנהג דיינין הוא שאין שמיין לא לגנב ולא לגזלן, שאם גנב וגזל בהמה או כלים ונפחתו אצלו אין שמיין הנכילה והשברים לבעלים שיחזיר גנב הפחת, אלא ישלם בהמה וכלים מעולים והשברים שלו. אלא לנזקין – שמיין, כדכתיב "והמת יהיה לו". ואני אומר אף לשואל ואבא מודה לי – רב. אף לשואל שמיין – ואניזקין קאי. או דלמא אף לשואל אין שמיין – והאי אף אגנב וגזלן קאי. מדאמרי ליה רב כהנא ורב אסי – בבבא מציעא ב' השואל (דף צ"ו).

לאדם החייב לשלם לחבירו על חפץ שניזוק ברשותו, יש שתי צורות לעשות זאת. האחת: הוא יכול לתת את החפץ הפגום, להעריך את שווי, ולהשלים את הסכום לחפץ שלם. דרך זו נקראת "שמיין", שכן יש לשום את שווי החפץ הפגום. השניה: החייב יכול לקחת לעצמו

את החפץ הפגום, ולתת לחבירו דמי חפץ שלם. מובן שדרך זו עדיפה בעיני בעל החפץ, שמקבל חפץ שלם או את דמיו. יש לעיין בדעתו של רב כפי שעולה מגמרא זו. אם רב סובר ששמין לשואל, מדוע לא פסק כך את הדין מלכתחילה? ואם הוא סובר שאין שמין לשואל, מדוע שתק ולא אמר זאת לרב כהנא ורב אסי?

”ואבא מודה לי”

מדברי הגמרא ”ואני אומר אף לשואל ואבא מודה לי” משמע, ששמואל הוא שחידש את הדין ששמין לשואל, ורב, אף שחלק עליו בתחילה, הודה לו לבסוף. כך נראה שסבר רש”י, כפי שנבאר.

דברי רש”י: ”ואני אומר אף לשואל ואבא מודה לי - רב”, תמוהים מעט. אם רצה רש”י לומר ש”אבא” הוא רב, היה די לו להסתפק בכיבוד המילה ”אבא”, לשם מה ציטט רש”י בד”ה את כל המשפט? נראה, שרש”י מכוון לדברי הירושלמי (פ”א ה”א):

רב יהודה בשם שמואל: אין שמין לא לגנב ולא לגזלן ולא לשואל אלא לנזקין, ואני אומר אף לשואל [אין] שמין, ואבא מודה לי. ומאן הוא אבא רב או אבא בר אבוא. אמר רב חסדא: נעשה עיקר טפלה.

הירושלמי מסתפק מי הוא אבא שאותו מזכיר שמואל, האם אביו של שמואל - ”אבא בר אבוא”, או רב, ששמו היה אבא. את תשובת הירושלמי ”נעשה עיקר טפלה”, מבאר בעל ”פני משה” שם:

נעשה עיקר טפילה - בתמיה, כלומר דר’ חסדא מתמה על שמסתפק אם הוא רב או אביו, פשיטא שעל רב מתכוון, דאי על אבא אביו, וכי שייך לעשות מעיקר טפילה ולומר ואבא מודה לי, שאין זה דרך כבוד אלא היה לו לומר הדין בשם אביו.

לא יתכן לומר שזהו אביו של שמואל, שאין זה דרך כבוד להזכירו כטפל לשמואל, ולומר שהוא מודה לו. על פי זה מובן רש”י. אנו יודעים ש”אבא” הוא רב מתוך כל דברי שמואל, ולכן יש לצטט את כל המשפט כדי להסביר זאת. על כל פנים נמצינו למדים, גם מן הירושלמי ומרש”י, ששמואל הוא מקור הדין, ורב ”טפל” לו.

”שתיק”

הרב קוק זצ”ל (אגרות ראי”ה ח”א, אגרת ק”ג) מביא את דברי הרמ”ע מפאנו, שכל מקום שיש ”שתיק רב”, היה בזה ענין נסתר.

רמ”ע מפאנו בדבריו מתייחס אף לסוגיה זו, שבה רב שתק ולא ענה לשאלותיהם של רב כהנא ורב אסי. אף כי דבריו עוסקים בנושאים שברומו של עולם, נראה שיש מקום לראות

כיצד הם מעמיקים את ההבנה של פשט דברי הגמרא, כפי שכתב הגר"א, שהפשט והסוד קרובים זה לזה, וההבנה האמיתית של הפשט נושקת להבנה הפנימית. כך היא לשונו של הרמ"ע מפאנו (יונת אלם, פרק ק):

נ

עוד מצאנו בגמ' פעמים רבות דרב כהנא ורב אשי (לפנינו: אסי) מקשו ליה ושתיק רב, והשתא מבעי לן לאודועי, דבכלהו דוכתי טעמא רבא ומסתברא הוי ליה לרב בסתרי תורה למימרא דלא כוותיהו, ואף על גב דשתק להו בקהל עם משום "כבשים ללבושך", אפשר דהדר פריק להו בלחשיה, ואיכא מנייהו דהלכתא כוותיה... ופ' השואל גבי נגא תבירא סבר רב שאין לצרף שברי כלים בתקון, ואינו סברי כל מידי איתיה בכלל תקון, ובלבד שיהיה בו שוה פרוטה... ושניהם יחד תורה!¹

הרמ"ע מפאנו מבאר, שבכל מקום ששתק רב אין זה משום שהודה לרב כהנא ורב אסי, אלא היה לו טעם מסתבר לדבריו, וטעמו הוא בסתרי תורה ומשום כך לא אמר להם טעמו בפרהסיא.

בסוגייתנו, מסביר הרמ"ע שטעמו של רב קשור לענין "שבירת הכלים". רב סובר ש"אין לצרף שברי כלים בתיקון", ורב כהנא ורב אסי סוברים, שכל דבר, אפילו שברי כלים, ישנו בכלל תיקון, ובלבד שיהיה בו בחי' שוה פרוטה, ועי' עוד בדבריו. קודם שנעמוד על העולה מדבריו, נעסוק בדרכם של רב ושמואל בפסיקת הלכה.

שתי דרכי פסיקה

דרכו של רב היא לפסוק בדרך של "לפנים משורת הדין". כך פסק רב במקרה שבא לפניו (בבא מציעא פ"ג ע"א):

ל

רבה בר בר חנה תברו ליה הנהו שקולאי חביתא דחמרא, שקל לגלימייהו. אתו אמרו לרב, אמר ליה: הב להו גלימייהו. אמר ליה: דינא הכי, אמר ליה: אין, "למען תלך בדרך טובים". יהיב להו גלימייהו. אמרו ליה: עניי אנן וטרחינן כולה יומא וכפינן ולית לן מידי, אמר ליה: זיל הב אגרייהו. אמר ליה: דינא הכי, אמר ליה: אין, "וארחות צדיקים תשמור" (תרגום: רבה בר בר חנה שברו לו הסבלים חבית של יין, והוא לקח את בגדיהם לתשלום הנזק. באו לרב, אמר לרבה בר בר חנה: תן להם בגדיהם. אמר לו: כך הוא הדין? אמר לו: כן, "למען תלך בדרך טובים". אמרו הסבלים: אנו עניים ועבדנו כל היום ואנו רעבים, ואין לנו כסף. אמר לו רב: שלם להם שכרם. אמר לו: כך הוא הדין? אמר לו: כן, "וארחות צדיקים תשמור").

בתחילה הביא רב את חלקו הראשון של הפסוק: "למען תלך בדרך טובים". הדרך הטובה היא, שאדם לא מחזיק ברשותו דבר ששייך לחברו, לכן הוא צריך להחזיר להם את בגדיהם,

¹ המילים "ושניהם יחד תורה" הם הסבר לשיטת רב כהנא ורב אסי. הביטוי "שוה פרוטה" מבטא שתי בחינות, כפי שמבאר הרמ"ע מפאנו, ועל כך הוא אומר: "ושניהם יחד תורה".

אף אם על פי שורת הדין הוא זכאי לקבל מהפועלים תשלום. בהמשך הביא רב את חלקו השני של הפסוק: "וארחות צדיקים תשמור". תשלום שכר לפועלים ששברו את החבית זו דרכם של צדיקים. כיון שהנתבע היה רבה בר בר חנה, והוא רוצה לנהוג בצדקות, פסק רב שעליו לשלם. רבה בר בר חנה צריך לנהוג "לפנים משורת הדין". ביחס אליו - כך הוא הדין.

נראה שרב למד הנהגה זו מדודו, רבי חייא, שכן כך היה מעשה (בבא קמא צ"ט ע"ב):

ההיא איתתא דאחזיא דינרא לרבי חייא, אמר לה: מעליא הוא, למחר אתאי לקמיה, ואמרה ליה: אחזיתיה ואמרו לי בישא הוא ולא קא נפיק לי, אמר ליה לרב: זיל חלפיה ניהלה וכתוב אפנקסי דין עסק ביש, ומאי שנא דנכו ואיסור דפטירי, משום דלא צריכי למיגמר, רבי חייא נמי לאו למיגמר קא בעי, רבי חייא לפנים משורת הדין הוא דעבד. (תרגום: אשה אחת הראתה דינר לרבי חייא. אמר לה: הוא טוב. למחר באה לפניו, ואמרה לו: הראיתו ואמרו לי שהוא רע ואינני יכולה להוציאו. אמר (רבי חייא) לרב: לך והחלף אותו, וכתוב על פנקסי: זה עסק רע. ומה ההבדל מנכו ואיסור (שני שולחנים) שפטורים מלהחליף, משום שאינם צריכים ללמוד (שבקיאים במטבעות), והרי רבי חייא גם איננו צריך ללמוד? רבי חייא עשה לפנים משורת הדין).

יתכן, שרבי חייא הורה לרב לכתוב את פרטי המקרה על פנקסו כדי ללמדו את דרך ההנהגה "לפנים משורת הדין" כדרך חיים.

שמואל, לעומת זאת, היה דייך מומחה ופסק על פי שורת הדין.² "הלכה כשמואל בדיני". כשהיו באים לשמואל לדין - הוא היה פוסק על פי דין התורה. אולם, כאשר היו באים לדין אצל רב, היה אומר להם: אני אינני דייך. אם אתם רוצים לדעת מה הדין - לכו לשמואל, שכן הוא דייך מומחה. אני יכול לומר לכם מה אתם צריכים לעשות, כפי הבנתי את המקרה ואת רצון התורה במקרה זה.

² אמנם, גם שמואל פסק לפעמים "לפנים משורת הדין" (בבא מציעא כ"ד ע"ב): "רב יהודה הוה שקיל ואזיל בתריה דמר שמואל בשוקא דבי דיסא, אמר ליה: מצא כאן ארנקי מהו, אמר ליה: הרי אלו שלו. בא ישראל ונתן בה סימן מהו, אמר ליה: חייב להחזיר. תרתי? ! אמר ליה: לפנים משורת הדין". נראה, שיש הבדל בין מקרה זה שבו פסק שמואל לפנים משורת הדין, לבין סוגייתנו בה פסק שמואל לפי הדין. במקרה שמצא אבידה בשוק של נוכרים ובא ישראל ונתן סימן, אף שמדינא "הרי אלו שלו", הרי נמצא זה מפסיד ממון חבירו שלא בצדק, ועל כן פסק שמואל שחייב להשיב לפנים משורת הדין, שפעמים צריך לנהוג לפנים משורת הדין כדי לבצע את הדין. בסוגיה דידן, לעומת זאת, מקבל המשאיל את ממונו שנחסר, ולכן אין צורך לנהוג לפנים משורת הדין ולהביא לו את החפץ השלם.

בהמשך הגמרא שם מסופר על אביו של שמואל: "כי הא דאבוה דשמואל אשכח הנך חמרי במדברא ואהדרינהו למרייהו לבתר תריסר ירחי שתא לפנים משורת הדין". יתכן, כי שאלת הירושלמי "ומאן הוא אבא רב או אבא בר אבוה?" נובעת מכך שהן אצל אבוה דשמואל והן אצל רב אנו מוצאים שנהגו לפנים משורת הדין, ולכן מתעורר הספק מי הוא שמורה לשמואל ש"שמין לשואל" בדינא.

שמואל היה פוסק על פי חוקי התורה, ורב על פי המציאות והחיים - שאף הם מבטאים את רצון ה'³.

בהמשך למעשה ברבי חייא (בבא קמא צ"ט ע"ב), מביאה הגמרא דרשה:

כדתני רב יוסף: "והודעת להם", זה בית חיייהם, "את הדרך", זו גמילות חסדים, "ילכו", זו ביקור חולים, "בה", זו קבורה, "את המעשה", זה הדין, "אשר יעשון", זו לפני משורת הדין.

הדין אומר מהו המעשה הנכון על פי התורה. אף על פי כן, פעמים ש"אשר יעשון" - המעשה אותו עושים בפועל, הוא שונה, משום "לפנים משורת הדין". "לא חרבה ירושלים אלא על... שהעמידו דיניהם על דין תורה ולא עבדו לפני משורת הדין" (בבא מציעא ל' ע"ב). על כן נהג רב לפסוק לפני משורת הדין, גם כאשר ידע שהדין הוא שונה.

כך נהג רב בסוגייתנו. אף שהוא מודה לשמואל שעל פי הדין "שמין לשואל", והוא צריך לקבל את שבירי הכלי ואת השלמת הסכום, בפועל הורה לאנשים לשלם את הסכום המלא. על כן לא ענה רב לרב כהנא ורב אסי על שאלתם "דינא הכי?!". אין הוא סובר שהדין כפי שאמר, שאין שמין, אף שהוא בפועל נהג כך.

ביאור הסברות

מדוע אין שמין לגנב ולגזלן ושמין לנזיקין?

גנב וגזלן קנו את החפץ. הוא הגיע אליהם בניגוד לרצון הבעלים, אולם כרגע הוא שלהם. כאשר נשבר החפץ - הוא נשבר ברשותם. על כן כאשר נשבר החפץ, אין הם יכולים להחזיר את השברים לבעלים. השברים שייכים להם, והם צריכים לשלם לבעלים על הגנבה. בנזיקין, לעומת זאת, החפץ שייך עדיין לבעלים. הכלי נשבר (או הבהמה מתה) ברשות הבעלים, והמזיק מחוייב להשלים להם את שחיסר מהם, את ההפרש בין שווי הכלי השלם ובין שווי הכלי השבור.

לאיזה מן הצדדים ניתן לדמות את השואל? יש בכך צדדים לכאן ולכאן.

מצד אחד, יש סברא לומר שהשואל קנה את הכלי. תוס' (בבא קמא י"א ע"א, ד"ה "אין") מבאר את הסברא של האומר שאין שמין לשואל:

והיינו טעמא דמאן דאמר אף לשואל, כיון דחייב באונסין נמצא שקנאו משעה שהוציא מיד הבעלים, והדמים הוא דנתחייב כמו גנב וגזלן.

³ אחר בקשת המחילה, נראה להטעים את הדברים על פי דברי האר"י על שורשם של רב ושמואל (שער הפסוקים פרשת לך לך, י"ד): "וזה סוד תרין אמוראין שבתלמוד, רב ושמואל, כי שמואל נקרא "אריון", כנודע בגמרא, לפי שהוא מן בינה... אבל רב הוא בועיר אנפין... ולסיבה זו הלכה כשמואל בדיני, לגבי רב, כי הוא בסוד הדינים העליונים שבבינה".

העובדה ששואל חייב באונסין מהווה קנין של הכלי ברמה מסויימת. לכן ניתן להגדיר שהכלי נשבר אצל השואל, והוא מתחייב לשלם לבעלים כלי שלם - כפי שקנה ממנו. אולם, מצד שני, הכלי שייך עדיין לבעלים. כשאדם משאיל חפץ הוא משאיר את הבעלות על החפץ בידיו, ומתיר לשואל להשתמש בחפץ. כאשר החפץ נשבר, הוא נשבר ברשות הבעלים, ולכן הבעלים מקבלים את השברים השייכים להם, והשואל מחוייב להשלים את הירידה בשווי של החפץ. נמצא, שהשאלה העומדת לדיון בסוגיא היא, האם השבירה היתה ברשות השואל, כיון שיש לו קנין מסויים בחפץ, או ברשות הבעלים.

ביאור המחלוקת

על פי דברים אלו, נראה להסביר את עומקה של המחלוקת בין רב ושמואל, לאור העולה מדברי הרמ"ע מפאנו. לשון הרמ"ע מפאנו:

ו'פ' השואל גבי נרגא תבירא סבר רב שאין לצרף שברי כלים בתקון, ואינהו סברי כל מידי איתיה בכלל תקון, ובלבד שיהיה בו שוה פרוטה... ושניהם יחד תורה.

כאשר אדם שואל כלי מחברו ונשבר הכלי, עליו לתקן את אשר שבר. מצד הכלי עצמו אין דרך לתקן אלא על ידי השבה של כלי שלם כמו ששאל. אולם מצד ערכו של החפץ, אף השברים הם חלק מן התיקון, שכן אף שאין הם כלי, הרי שערך של שברים יש להם.

אף רב מודה (כפי שאמר שמואל: "ואבא מודה לי"), שבשאלה, מצד הדין, הכלי עדיין ברשות המשאיל, ורק את זכות השימוש נתן לשואל. על כן מצד הדין אפשר לחשב את ערכו של הנזק, ויתן השואל למשאיל את ההפרש בין ערכו של כלי שלם לערך השברים, שעל פי דין הרי הם ברשות המשאיל.

אבל לפנים משורת הדין ראוי לבחון את המציאות, ובמציאות נתן המשאיל בטובו כלי שלם, וראוי הוא שיקבל כלי שלם בחזרה. לא יהיה תיקון שלם לשבירה אלא בכלי שלם. על כן הורה רב בסוגייתנו שהשואל צריך לקנות גרוזן חדש. אמנם אין הוא סובר שכך הדין, ועל כן שתק ולא השיב תשובה לרב כהנא ולרב אסי, אך מצד מציאות החיים - כך יש לנהוג בפועל.

דעתו של רב, הנובעת מהתבוננות פנימית על מהות השבירה והתיקון, אינה יכולה להאמר בסגנון הגמרא, ועל כן שתק רב. שתיקתו מלמדת כי מבחינת הדין הוא מודה לשמואל, אך בפועל הוא סובר אחרת ויש להעמיק בדבריו כדי לעמוד על שורשם.

כאשר בא רבה בר בר חנה לדין - ענה לו רב שהוא פוסק לו בדרך של "לפנים משורת הדין". רב ענה לרבה בר בר חנה על פי המקרה שבא לפניו, וכיון שרבה בר בר חנה הוא אדם גדול, פוסק לו רב שעליו לנהוג לפנים משורת הדין. יתכן שלאדם אחר היה רב פוסק את הדין בצורה אחרת. רב פסק על פי המציאות שעמדה לפניו באותו מקרה.

בסוגייתנו אין זה כך. אין אנו יודעים מי האנשים שבאו לרב. נראה, אפוא, שלא בגלל מדרגתם פסק רב כך, אלא בגלל שלדעתו כך צריך לנהוג בכל מקרה. ההבנה הפנימית במשמעות שבירת כלים היא העומדת בבסיס דעתו של רב, ועל כן אין זה תלוי כלל בשאלה מי בא לפני רב.⁴

⁴ יכולים חכמים להפוך את ההליכה לפני משורת הדין לתקנה המחייבת את כלל הציבור. כך נהגו חכמים ב"דינא דבר מצרא", שמקורו הוא לפני משורת הדין, ואף על פי כן הוא מחייב את כלל הציבור. כך נהג גם רב, לדעתו במקרה של כלי שנשבר רצון התורה הוא ללכת לפני משורת הדין, ולשלם כלי שלם, על אף שעל פי "החוק היבש" הדין הוא שניתן לתת את שברי הכלי ולהשלים את הסכום.